

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

28

In dit nummer oa

**UITGESTORVEN, MAAR NOG NIET
VEILIG: HOE KLIMAATVERANDERING
DE MAMMOET BEDREIGT**

**VELDKARTERINGEN IN HET TERPENGEBIED:
EEN PILOT IN NOORDELIJK WESTERGO**

**EEN INTRODUCTIE IN
ARCHAEOGAMING**

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Merit Hondelink, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Bert Nijboer, Yftinus van Popta, Daan Raemaekers, Esther Scheele, Mans Schepers, Diana Spiekhout en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Onderzoekers documenteren de botten van een mammoet onderaan permafrost kliffen op Bolshoy Lyakhovsky (foto I.K.A. Verheijen). Zie artikel Bonhof *et al.*

ISBN 9789492444189

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 28

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2017

Inhoud

EEN GRAFVELD UIT DE TRECHTERBEKER-PERIODE IN OOSTERDALFSEN: SPIEGEL VAN EEN COMPLEXE SAMENLEVING? Youp van den Beld & Henk van der Velde	7
EEN SÖGEL-WOHLDE-ZWAARD UIT HET DAL VAN HET OUDE DIEP BIJ ECHTEN (DR.) Wijnand van der Sanden & Stijn Arnoldussen	17
GROT, BOT, POT, WEERSTANDSPLOT. ARCHEOLOGISCH EN GEOFYSISCH ONDERZOEK IN DE GROT LA SASSA (LAZIO, ITALIË) Wieke de Neef, Luca Alessandri, Burkart Ullrich & Mario Rolfo	27
EEN MULTIFUNCTIONEEL 3D-MODEL: INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK NAAR EEN OPGEWORPEN HEUVEL TE CRUSTUMERIUM (ITALIË) Peter Attema, Remco Bronkhorst & Nikolaas Noorda	33
SPECIALISATIES IN GENEZINGSCENTRA IN KLASSIEK EN HELLENISTISCH GRIEKENLAND (ca. 500-200 v.Chr.) Anne-Lieke Brem	41
VELDKARTERINGEN IN HET TERPENGEBIED: EEN PILOT IN NOORDELIJK WESTERGO Angelique Kaspers & Trijneke Sibma	49
EEN VENDELHELM UIT HALLUM? VERSLAG VAN EEN ARCHEOLOGISCHE ZOEKTOCHT Johan Nicolay, Gert van Oortmerssen, Bertil van Os & Gary Nobles	59
EEN KIJKJE IN DE VROEGMODERNE NEDERLANDSE KEUKEN VANUIT ARCHEOBOTANISCH, HISTORISCH EN EXPERIMENTEEL PERSPECTIEF Merit Hondelink	69
ACHTER HET PLEISTERWERK: EEN WERELD IN EEN ZUID-FRANSE MUUR Mans Schepers & Henny Groenendijk	79
NOOTONDERZOEK IN FLEVOLAND. BIJZONDERE BOTANISCHE RESTEN IN HET 18 ^{DE} -EEUWSE VRACHTSCHIP OO 64A (DRONTEN) Yftinus van Popta & Morvenna van Rijn	87
ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR DE GROOTE SCHOUWBURG VAN DE HEEREN-KOMEDIE TE GRONINGEN Joshua Veldhuis	97

ONDERZOEK NAAR DE ECOLOGISCHE VOETAFDruk VAN MIJNWERKERS TE ADVENT CITY, SPITSBERGEN Rosanne van Bodegom & Martha de Jong	103
KLIK OP START OM TE BEGINNEN: EEN INTRODUCTIE IN <i>ARCHAEOGAMING</i> Merel van den Hoek	113
UITGESTORVEN, MAAR NOG NIET VEILIG: HOE KLIMAATVERANDERING DE MAMMOET BEDREIGT Wouter Bonhof, Ivo Verheijen & Maarten Loonen	121

Archeologisch onderzoek naar de Groote Schouwburg van de Heeren-Komedie te Groningen

Joshua Veldhuis¹

In verband met inmiddels gerealiseerde nieuwbouw vond in september 2016 een archeologische begeleiding plaats aan de Nieuwe Kijk in't Jatstraat 61. Het onderzoek werd uitgevoerd door ArcheoSupport bv te Groningen en stond onder leiding van de auteur. Het betrof een archeologische begeleiding, protocol opgraving, met als primair doel het veiligstellen van de eventueel aanwezige archeologische resten.

De archeologische resten bestonden onder andere uit bebouwing in de vorm van een laat 19de-eeuwse huis dat ten tijde van de start van het onderzoek reeds was gesloopt tot op het maaiveld. De opgravingslocatie valt binnen de 17de-eeuwse stadsuitbreiding zodat ook oudere bebouwing te verwachten viel. Op de kadastrale minuut uit 1832 wordt de onderzoekslocatie gemarkeerd als horend bij de Groote Schouwburg, de directe voorloper van de huidige schouwburg aan de Turfsingel. Bij het onderzoek moest dan ook worden gekeken of er nog resten van deze schouwburg aanwezig waren. Ook konden sporen van vóór de 17de-eeuwse stadsuitbreiding worden verwacht.

Bij het archeologisch onderzoek zijn sporen uit meerdere archeologische perioden aangetroffen (Veldhuis 2017). De resten van de Groote Schouwburg spreken echter het meest tot de verbeelding. In dit artikel wordt ingegaan op de resten van de schouwburg en op de toneelgroep die het gebouw in gebruik had.

De Groninger Heeren-Komedie

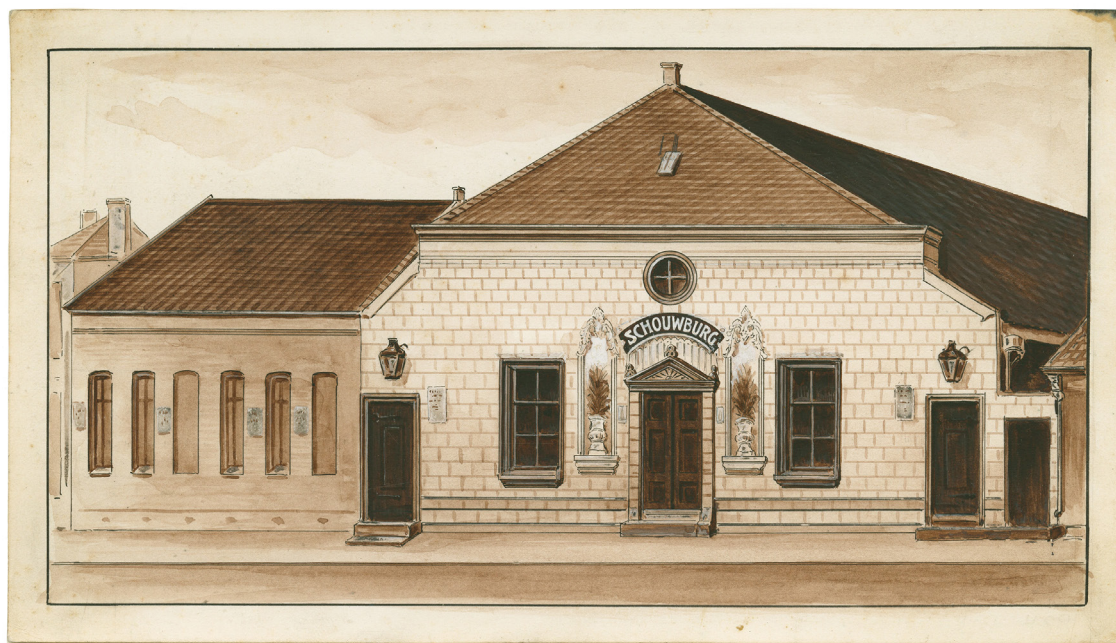
Vandaag de dag zijn er in Groningen meerdere (amateur)toneelgroepen die beschikken over diverse gelegenheden voor optredens, waaronder een fraaie schouwburg aan de Turfsingel. Het is

dan ook moeilijk voor te stellen dat tot halverwege de 18de- eeuw alle vormen van toneelspel in Groningen verboden waren. Dit verbod was ingevoerd en werd gehandhaafd onder invloed van de Protestantse Kerk, die van mening was dat dergelijke bezigheden een schadelijke invloed hadden op de goede zeden. Het verbod beperkte zich niet tot toneel, maar gold ook voor opera en andere publieke spelen. Bovendien gold het niet alleen voor lokaal toneel, maar ook voor rondreizende groepen uit zowel de Republiek als het buitenland.

In de 18de-eeuw nam het verzet tegen dit verbod onder de bevolking toe. Het aantal illegale toneelvoorstellingen nam toe, en binnen het gemeentebestuur gingen stemmen op om aan de wens van het volk tegemoet te komen. In de jaren '60 van de 18de-eeuw werd het verbod, ondanks protest van de protestantse kerk, door het gemeentebestuur in een besloten vergadering opgeheven. Deze opheffing bestond aanvankelijk uit het tolereren van toneelspel onder voorwaarde dat geen ruchtbare optredens werden gegeven. Volgend op deze opheffing werden in tweede helft van de 18de -eeuw diverse toneelgroepen opgericht. De twee belangrijkste waren de Burger-Komedie en de voor dit onderzoek van belang zijnde Heeren-Komedie.

De Heeren-Komedie is opgericht rond 1790 (Ubink 1956). Zoals de naam reeds doet vermoeden was dit een toneelgroep voor de gegoede burgerij. De leden (en daarmee ook de acteurs) bestonden uit vooraanstaande families, officieren van het lokale garnizoen en hoogleraren en studenten afkomstig van de universiteit. Doordat studenten en hoogleraren een belangrijke rol innamen binnen de toneelgroep, was er een nauwe band tussen de

Fig. 1. Tekening van het straat­aan­zicht van de Groote Schouwburg uit 1875-1900 (Beeld­bank Groningen, identificatienr. NL_GnGRA_817_10172).

groep en de universiteit, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het afstemmen van het toneelseizoen op het collegejaar. Het lidmaatschap werd opzettelijk beperkt gehouden tot aanvankelijk 100 en later 150 leden, waarbij nieuwe leden moesten worden aanbevolen door bestaande leden. Hierdoor had het lidmaatschap een exclusief karakter.

De elitaire status was voor de groep van groot belang en werd zorgvuldig gekoesterd, niet alleen om de groep te onderscheiden van de Burger-Komedie, maar ook vanwege de nog steeds bestaande bezwaren tegen toneel­voor­stellingen vanuit de Protestantse Kerk. Leden die zich niet aan de regels van het gezelschap hielden liepen het risico hun lidmaatschap kwijt te raken. Ondanks deze maatregelen waren er incidenten. In 1801 kwamen er klachten van voetgangers die na afloop van voorstellingen in de verkeerschaos van vertrekkende koetsen bijna werden overreden. Een lid dat de dochters van de slager meenam als gasten, werd in 1807 ter verantwoording geroepen (Ubink 1956: 50). Want hoewel vrouwelijke familieleden en echtgenotes

vrije toegang werd verleend, moesten zij van goede zeden zijn. Het meest ingrijpende incident was echter in 1844. Luidruchtige studenten die de stem van één van de acteurs bespotten, werden tot de orde geroepen door een aanwezige hoogleraar. Het gevolg was een rel waarbij de hoogleraar op de vlucht sloeg (vermoed met een vrouwenhoed) en het lokale garnizoen de orde moest herstellen. Als gevolg van dit incident werd de Groote Schouwburg tijdelijk gesloten. Na heropening werd besloten dat de leden niet langer de toneelrollen zouden vervullen, maar werden professionele acteurs of toneelgroepen ingehuurd. De studenten ontbraken echter onder het publiek. Zij hadden inmiddels zelf nieuwe toneelgezelschappen opgericht en keerden pas terug nadat was afgesproken dat de voorstellingen voortaan zouden beginnen met het studentenlied *Io Vivat* (Velthuis 1883: 57-59).

De Groote Schouwburg

Aanvankelijk gebruikte de Heeren-Komedie een pand in de Grote Leliestraat. Dit pand was echter

Fig. 2. Sporenkaart (vlak 2 en 3) met hierop ingekleurd de sporen horende bij de Groote Schouwburg.

geen schouwburg, maar een woonhuis waardoor het al snel niet voldeed aan de wensen van de toneelgroep. Via een inzamelingsactie werd in 1797 geld verkregen voor de bouw van een beter en groter pand, de Groote Schouwburg. De bouw startte in datzelfde jaar en werd voltooid in 1806. De toegang tot de schouwburg was aanvankelijk in de Grote Kruisstraat, maar werd in 1817 verplaatst naar de Nieuwe Kijk in't Jatstraat, tegenover de botanische tuinen. Deze verplaatsing vormde onderdeel van ingrijpende verbouwing volgend op een bijna-faillissement en doorstart. Samen met een feestelijke heropening moest het geheel de schouwburg nieuw elan geven.

Bouwtekeningen van de schouwburg ontbreken en hebben waarschijnlijk nooit bestaan. Wel bestaat een bouwakte met omschrijvingen van de bouw,² een afbeelding van de straatzijde, een tekening van het toneel en een overzichtstekening

van de stoelverdeling. Het pand was gebouwd op een stevige, bakstenen fundering omschreven als aan de onderzijde bestaande uit een dubbele laag met een driesteensbreedte en vervolgens trappsgevijs versmallend naar tweesteens op het maaiveld en anderhalfsteens bovengronds.³ De opbouw bestond uit houtbouw bekleed met zegels en stijlen, eindigend in een puntdak (fig. 1). De vloer lag volgens de bouwakte op stijlen.

Binnen was er een opdeling in toneel, zitplaatsen en, volgens Velthuis (1883, 57), een aan de straatkant gelegen foyer. De bouwakte beschrijft dat het toneel verhoogd was ten opzichte van de vloer. In totaal waren er zitplaatsen voor ruim 200 bezoekers. Deze bezoekers zaten in rijen direct voor het toneel, op zitplaatsen in een half-rond aan de achterzijde en in loges aan de zijkant. Verder was er een tweede niveau met eveneens

Fig. 3. Opmeten van de treden van de keldertrap (foto G.L.G.A. Kortekaas).

loges aan de zijkanten en zitplaatsen in een half-rond aan de achterzijde.

Deze Groote Schouwburg was waarschijnlijk in gebruik tot 1883, toen de nieuwe schouwburg aan de Turfsingel in gebruik genomen werd. De Groote Schouwburg werd vervolgens afgebroken en vervangen door woonhuizen, de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 59, 61 en 63.

Resultaten opgraving Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 61

Onder de diverse sporen aangetroffen tijdens het archeologisch onderzoek aan de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 61 (Veldhuis 2017), bevinden zich sporen die zijn toegewezen aan de Groote Schouwburg. Volgens de stadskaart van Haubois (circa 1643) was de onderzoekslocatie halverwege de 17de -eeuw in gebruik als tuingrond. Ook de bouwakte voor de Groote Schouwburg maakt melding van een tuin die voorafgaand aan de bouw verwijderd moest worden. Aangezien de sloop van de Groote Schouwburg werd gevolgd door de bouw van het voor de recente nieuwbouw gesloopte 19de-eeuwse huis, kunnen de aangetroffen resten alleen bij één van deze twee bewoningsfasen horen. Van een aantal structuurresten is duidelijk dat deze niet bij het 19de-eeuwse huis horen, maar bij de Groote Schouwburg.

De archeologische resten toegeschreven aan de Groote Schouwburg zijn delen van de fundering en een kelder (fig. 2). Aan de straatkant werd een zware bakstenen fundering aangetroffen. Deze is hergebruikt als fundering voor de voorgevel van het 19de-eeuwse huis, maar loopt niet haaks op de rest van deze 19de-eeuwse bebouwing. De bakstenen fundering heeft dezelfde opbouw als beschreven in de bouwakte van de Groote Schouwburg: een trapsgewijze opbouw met een driesteensbreedte aan de onderkant, naar tweesteens op het oorspronkelijke maaiveld en anderhalfsteens bovengronds.

Aan de oostzijde van het onderzoeksterrein zijn stiepen aangetroffen, gebouwd op het dekzand. Deze bakstenen funderingsblokken zijn gemaakt van bakstenen met een vergelijkbaar formaat (24 x 12 x 4,5 cm) als de bakstenen gebruikt voor de voorgevelfundering (25 x 13 x 5 cm). Waarschijnlijk vormden deze stiepen de fundering voor de vloer, aangezien de in de bouwakte omschreven ondersteuning op stijlen niet afdoende zal zijn geweest en de zanddiepte te gering was voor een paalfundering. Van de

opbouw van de verder houten schouwburg, resteerde niets in het bodemarchief.

Het laatste spoor is een fraaie en forse kelder (fig. 3). Deze kelder moet bij de schouwburg horen en niet bij het 19de-eeuwse huis, aangezien de kelder voorafgaand aan de bouw van het huis was dichtgegooid en afgedekt met egalisatiezand dat onder de funderingen van het 19de-eeuwse huis doorloopt. Bovendien staat de kelder haaks op de voorgevelfundering, wat het aannemelijk maakt dat deze elementen uit dezelfde bouwphase stammen. De kelder heeft een totaaloppervlak van 5,42 x 2,84 m en een vloeroppervlak van 2,87 x 2,30 m. Met een diepte van circa twee meter was de kelder hoog genoeg voor een rechtop staande volwassen man. Een stenen trap waarvan zeven treden werden aangetroffen, gaf toegang tot deze kelder. Deze trap lag op ruim twee meter afstand van de voorgevel en waarschijnlijk recht tegenover de ingang van de schouwburg. In de kelder zijn geen archeologische resten aangetroffen die inzicht geven in het gebruik ervan.

Conclusie

Op basis van de archeologische vondsten in combinatie met de historische gegevens, kan de inrichting van de Groote Schouwburg worden gereconstrueerd. Een deel van de fundering is teruggevonden en komt overeen met de beschrijving in de bouwakte. De vloer die volgens de bouwakte steunde op stijlen, lijkt ook gefundeerd te zijn geweest op een klein aantal stiepen. Deze stonden op het pleistocene zand aan de oostzijde van het onderzoeksterrein. Of deze oorspronkelijk ook aan de westzijde stonden kan als gevolg van latere verstoringen (het vervolgens gebouwde 19de-eeuwse huis), niet worden bepaald. Indien deze inderdaad alleen aan de oostzijde stonden dan kan dit in relatie staan tot het interieur van de Groote Schouwburg.

De foyer van de schouwburg was gelegen aan de straatkant (Velthuis 1883: 57). Het lijkt waarschijnlijk dat deze gelijk achter de deur begon en

duś aan de westzijde van het gebouw gesitueerd was. De toegang tot de aangetroffen kelder zal daarmee in deze foyer hebben gelegen en deze kelder kan bijvoorbeeld hebben gediend om eten en drinken in te bewaren. De kelder lijkt te groot en diep voor een soufleerruimte. Bovendien zal om verstorende geluiden van buiten te beperken, het toneel zover mogelijk van de straat hebben gelegen. Dat maakt het waarschijnlijk dat het toneel geheel aan de oostzijde van het onderzoeksterrein lag, mogelijk dat de stiepen hierbij een rol speelden als extra ondersteuning van de vloer. De kelder komt daarmee onder de achterste stoelen op de begane grond te liggen.

Binnen het onderzoeksterrein is de oostelijke begrenzing van de Groote Schouwburg niet aangetroffen. Dit betekent dat de schouwburg dieper was dan 25 m, de lengte van de opgravingsput. Verder is bekend dat op de plaats van de Groote Schouwburg later drie woonhuizen zijn gebouwd, waarvan nummer 61 het middelste was. Op basis van de breedte van de opgravingsput (4,75 m) en daarmee de breedte van het middelste huis, lijkt een breedte van ruim 14 m voor de Schouwburg waarschijnlijk. Deze afmetingen komen vrijwel overeen met de historische gegevens die een interieur noemen van 87 x 45 (Groningse) voet, oftewel 24,4 x 13,14 meter (Ast-Boiten 2011: 230).

Als eindconclusie kan dan ook worden gesteld dat hoewel het archeologisch onderzoek beperkt was in opzet, het de historische gegevens bevestigt en aanvult. De berekende afmeting voor de Groote Schouwburg komt overeen met de uit historische bronnen bekende maten en de in de bouwakte omschreven fundering is tijdens het onderzoek aangetroffen. Tegelijk vult het archeologisch onderzoek deze bronnen aan, zoals blijkt uit de extra fundering van de vloer middels stiepen. De meest opvallende aanvulling op de historische bronnen is echter de vondst van de fraaie kelder, waarmee meer informatie over de indeling van de Groote Schouwburg is verkregen.

An archaeological excavation of the “Groote Schouwburg” of the Groninger stage play the “Heeren-Komedie”

Stage play in Groningen has had a tumultuous history. At the demand of the Protestant Church, stage play was prohibited by law until well into the 18th century. When the prohibition was lifted in the late 18th century, several theatre groups came into existence, among which was the Heeren-Komedie (the Gentlemen's comedy). The members of this theatre group pertained to the upper class and it had a strong connection to the university, since students and professors were among its members. This group constructed a theatre, the Groote Schouwburg, in the Nieuwe Kijk in 't Jatstraat, which is the predecessor of the current theatre. During an excavation in 2016 part of the foundation of the Schouwburg was found, as well as an impressive basement belonging to this theatre. The excavation has enabled a partial reconstruction of the interior of the theatre.

Noten

1. ArcheoSupport bv, Groningen, jveldhuis@archeosupport.nl.
2. Bouwakte Toneellievend Gezelschap Utiles, 1797. Groninger Archieven, toegangsnummer 458, Inventarisnummer 9.
3. Deze bouwkundige term geeft de dikte van een muurwerk weer. Een driesteensmuur heeft een dikte van drie baksteenlengtes.

Literatuur

- Ast-Boiten, L., 2011. *Stad tussen Verlichting en Romantiek*. Groningen 1780-1850. Assen, Koninklijke Van Gorcum bv, 227-238.
- Ubink, B.R., 1956. De “Heeren-Komedie” te Groningen. *Groningse Volksalmanak*, jaargang 1956, 47-54.
- Veldhuis, J.R., 2017. *De Groote Schouwburg van de Groninger toneelgroep, de Heeren-Komedie. Een archeologische begeleiding, protocol opgraven, aan De Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 61 te Groningen, gemeente Groningen (Gr.)*. (= ArcheoSupport-rapport 2016-4). Groningen.
- Velthuis, K.R., 1883. *De Opkomst van het Tooneel te Groningen. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandsch Tooneel*. Groningen, P.L. Folmer.